

ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТИ НА ТЕХНИЧЕСКАТА, ТЕХНОЛОГИЧНАТА И ОРГАНИЗАЦИОННАТА ОСИГУРЕНОСТ НА ОБЩЕСТВАТА, ИЗСЛЕДВАНИ ОТ СТОПАНСКАТА АНТРОПОЛОГИЯ

Джени Магжаров

MAIN ELEMENTS OF TECHNICAL, TECHNOLOGICAL AND ORGANIZATIONAL AVAILABILITY OF SOCIETIES, RESEARCHED BY ECONOMIC ANTHROPOLOGY

Dzheni Madzharov

Abstract: *The main problem addressed by economic anthropology is technical, technological and organizational availability. The study of this question clarifies those features of the economic model that influence the political, social and cultural structure of any society. The article traces how the various hunter-gatherer communities, horticulturists, nomads, and farmers create, procure, or exchange their tools and equipment. The relationship between the technical development of the instruments and their practical use is examined. The levels of technical, technological knowledge and skills of people from nonindustrial and industrial societies are compared.*

Keywords: *economic anthropology; nonindustrial societies; tool; equipment; technology; organization; knowledge; skill.*

Стопанската антропология попада в този кръг от дисциплини, които все още нямат достатъчна популярност сред българската научна общност. Независимо от това все повече млади хора, след завършване на образованието си по етнология, антропология или сродни дисциплини от хуманитаристиката тръгват да пътуват по света, за да изследват различни общности и култури. Част от техния интерес е насочен и към изучаване особеностите на стопанските модели. Тази материя е по-трудно разбираема и стои малко встрани от общото хуманитарно познание. А това предполага по-внимателно запознаване с нея и вникване в особеностите на нейното изследване. Именно с идеята за подпомогане на изследователите и привличане на вниманието им върху основни елементи от техническата, технологичната и организационната осигуреност е разработена настоящата статия. Застъпените в нея въпроси са основно от стопанската дейност на преиндустриалните общества, които в ежедневието си ние най-често неправилно наричаме „примитивни“ и „слабо развити“. В действителност те не са такива, защото всяко притежава високо техническо, технологично и организационно познание и умение за етапа на своето развитие и времето на съществуване.

Всеки човек, за да задоволява своите жизнени потребности и се възползва от производствените източници, осъществява някаква трудова дейност, която много рядко може да бъде извършена само при използване на неговата мускулатура. Необходими са помощни средства, като сечива, инструменти, съоръжения, машини и техника. Всички те най-общо могат да бъдат наречени *оръдия на труда*. Наличието им в едно общество обаче не е достатъчна предпоставка, за да може отделният човек да извърши някаква трудова дейност с тяхната употреба. Необходимо е също познание за това как се създават и използват тези оръдия, доколко те отговарят на условията в околната среда, с какви специализирани дейности и в каква последователност да се извърши съответната работа, какъв вид и количество енергия да бъде употребена, по какъв начин да се взаимодейства с други хора, каква организация на труда да бъде създадена и пр. В този смисъл всяко общество се нуждае от някакво ниво на *техническа, технологична и организационна осигуреност*. Това понятие включва в себе си наличие на оръдия на труда, познание и умение за тяхното създаване и ползване, ниво на конструкционна сложност, спектър на практическо приложение, количество и вид на използвана енергия, организационни форми за полагане на колективен труд, ясни производствени цели и задачи.

При отделните общества по света елементите на техническата, технологичната и организационната осигуреност имат различни прояви и измерения. Отлики има във възможностите на всяко да създава сложни по конструкция оръдия на труда с определен спектър на практическо приложение, обхват и ниво на познание за употребата им, както и изградена система за достъп до тяхното ползване. Освен това се срещат разминавания при практическото прилагане на едно и също оръдие на труда при различни общности по света. В зависимост от нивото на своята техническа, технологична и организационна осигуреност всяко общество ползва наличните в неговата околна и жизнена среда материали, за да създава оръдия, с които да осъществява характерната за производствения му модел трудова дейност. В някои общества те се ползват от всички и заедно с натрупания опит се предават на следващото поколение.

Сред важните съставни елементи на техническата, технологичната и организационната осигуреност са: предавано от поколение на поколение индивидуално и колективно познание за това къде може да бъде открита или добивана храна от околната среда; кое растение, вещество е пригодно за храна на човека; характерни поведения и навици на животни и риби; начини за техен лов и риболов; създаване и начин за употреба на оръжия и оръдия на труда; познание и умение, от което зависи успехът на стопанската дейност или оцеляването на общността в обитаваната околна и жизнена среда [Lévi-Strauss, C. 1966, цит. по Haviland, W. A. 1978, p. 270].

Техническата, технологичната и организационната осигуреност зависят също от модела на културата и осъществяваната от общността стопанска дейност. Така подвижните общности на ловци, събирачи на храни и пастири са ограничени при своето придвижване, когато носят много вещи, поради което техните оръдия на труда са малко на брой. Независимо от това тези общности имат познания и умения за широка практическа употреба на малкото на брой свои сечива, с което компенсират тяхното ограничено количество. Докато уседналите общности на градинари и екстензивни земеделци могат да си позволят натрупване на по-голям

брой оръдия на труда, поради факта, че не им се налага непрекъснато да ги пренасят от едно на друго място [Ember, C., Ember, M. 1973, p. 276]. Поради това голяма част от техните сечива, инструменти и съоръжения са пригодени за специализирана трудова дейност.

Създаване и ползване на оръдия на труда при ловци и събирачи на храни

Обществата на ловците и събирачите на храни сами създават своите обикновени като конструкция оръдия на труда (заострени пръчки за изкопаване на кореноплодни от земята, копия, лъкове и стрели за лов на животни, въдици и мрежи за улов на риба, различни торби и съоръжения за пренасяне и съхраняване на храни и др.). Идеята за направа на част от тези предмети общностите заимстват от природата или ги вземат наготово от нея ги приспособяват към своите потребности. Австралийските аборигени например използват твърдите черупки на щраусовите яйца, за да съхраняват в тях вода за пиене и други течности. От одраната кожа на някои животни или от техните стомаси те приготвят съдове за вода и друго. Това древно масово познание се предава през вековете и го откриваме дори в българската традиция под формата на използвани кожени мяхове и тулуми, за съхраняване на сирене, масло, катран.

Техническата, технологичната и организационната осигуреност на ловците и събирачите не се състои само от оръдия за лов и труд, а също така и от познание за това къде да се търси храна сред природата, кои корени, растения и плодове са ядливи, как и кога трябва да се събират, съхраняват и пр. Едно от жизненоважните познания е къде в безводните и пустинни райони може да се търси вода за пиене. Ако тя е под повърхността на земята, животоспасяващи са познанието и умението как да се стигне до нея и да се ползва за пиене. Когато тя е под пласт от влажен пясък, ловците и събирачите имат своето техническо познание как да сторят това. Самата идея е заимствана от природата. За целта те използват дълга и куха тръстикова пръчка с поставено топче от влакнеста трева в долния край, което изпълнява ролята на филтър. Забивайки пръчката дълбоко във влажния пясък, човек спокойно може да смуче от подпочвената вода, без да влизат пясъчинки в устата му, защото топчето трева ги прецежда. Този и подобен вид познание, важно за оцеляване в суровата околна среда, както и умението за използване на копие, лъка и стрелата, задължително се споделят сред всички членове на общността [Service, E. R. 1979, p. 101, цит. по Ember, C., Ember, M. 1973, p. 276].

Често оръжията и оръдията на труда при обществата на ловците и събирачите на храни не само са различни по форма и направа, но и по начин на употреба. Например народът *семанг* от Малайзия не познава лъка, ала местният ловец използва малки, напоени в отрова стрелички, които издухва през къса дървена тръба. По този начин убива птици и животни. Австралийските аборигени използват два вида бумеранг – тежък и лек. Тежкият служи за лов на животни, като се хвърля по тях, за да бъдат зашемети от удара или за да се прекъснат сухожилията на краката им. Лекият се използва, за да се подплашат птици към опънати между дърветата мрежи за лов. В резултат на изненадена техническа възможност и усвоеното умение след хвърляне бумерангът се връща обратно при човека. Той се употребява и за игра, при която децата се обучават в неговото успешно полз-

ване. Мрежи и ями в земята (капани) се прилагат при групов лов на диви биволи и слонове от *пигмеите* в Д. Р. Конго (Киншаса), Западна Централна Африка [Ember, С., Ember, М. 1973, р. 276]. В миналото традиционният лов на вълци у нас се осъществява чрез изкопани в земята капани, т.нар. *вълчи ями*. Важно да се отбележи, че съществува не само различие в конструкцията на използваните за лов оръдия и съоръжения, но и в начините за тяхната употреба. Пример в това отношение дават жителите на Андамановите острови, от западната част на Тихия океан, които познават лъка и стрелата, но ги използват освен за лов на животни, а така също и за улов на риба [Ember, С., Ember, М. 1973, р. 276].

Някои общности на ловци и събирачи на храни, които живеят в оскъдица при тежки условия на околната среда, са принудени да създават конструкционно по-сложни оръдия за лов и риболов. Подобен е случаят с индианската общност на *ескимосите*, които обитават студените крайни области на Северна Америка. Вероятно сред този тип общества те притежават най-съвършените оръдия на труда. На първо място, това е *рефлексивният лък*, направен от огънати животински кости и дърво, който притежава голяма пробивна сила и далекобойност. Сполучливо решение са *костените куки* за риболов, ала най-впечатляващото техническо постижение е *харпунът*. Той представлява вид копие с назъбен костен връх, който може да се отделя от дръжката [Service, E. R. 1979, р. 10, цит. по Ember, С., Ember, М. 1988, р. 257]. Харпунът е здраво вързан за дълго, оплетено от кожа или сухожилия въже, чийто край е завързан за дръжката на копие. Това позволява на ловеца, след като забие върха в тялото на водно животно или голяма риба, да го откачи, да отпусне въжето и дълго време да следва улова с кануто си, като по този начин изтощи плячката до степен, когато спокойно може да я убие. Тук не бива да се пропуска сложно конструираното и направено от животинска кожа *кану* [Баликси, А. 1997, с. 255].

Необходимо е да се уточни, че предпоставка за създаване на подобни сложни оръдия на труда и съоръжения е наличието на достатъчно храна в околната среда, която обаче е трудна за набавяне. Важна е и възможността за изграждане на помещения от сняг, пригодни за дълготрайно съхраняване на голямо количество риба, месо и месни продукти [Мос, М. 1997]. Към високата техническа, технологична и организационна осигуреност на ескимосите трябва да се отнесе още употребата на сложни по конструкция *снегоходки* и *шейни*, както и използването на такива помощници при лова и превоза на покъщнина като северните породи *кучета*. Следва да се прибавят още невероятните познание и умение къде и как може да се намери храна в тази предимно покрита със сняг и лед територия [Service, E. R. 1979]. От тази гледна точка ескимосите са най-добре осигуреното общество сред ловците и събирачите на храни. Наличието на достатъчно количество храна и възможността за нейното набавяне често спомагат за увеличаване числеността на тази общност.

Макар членовете на този тип общества сами да изработват своите оръдия на труда, то различно стои въпросът за тяхното притежание и начин на ползване. Обикновено оръдията на труда не са със сложна конструкция, поради което всеки е способен сам да ги направи, защото познанието за тяхното създаване е колек-

тивно и задължително се споделя. При това материалите за изработването им са общодостъпни в околната среда. Поради това нито един човек не може да създаде нещо повече, като техническа сложност или качество, от останалите членове на общността [Ember, C., Ember, M. 1973, p. 276]. Масово срещано явление е техният създател да има право пръв да ги ползва, ала често оръдията се споделят подобно на храната и вещите от бита. При обществата на ловците и събирачите на храни единствено копието, лъкът и стрелите се приемат за лична собственост на човека, който ги е направил. Поради тази причина, ако друг ползва неговите оръдия, той се чувства задължен да сподели част от убитото животно с техния собственик. В много общества притежаването на по-съвършено оръдие на труда е свързано със заемане на по-висок социален статус. Пример в това отношение е народът *йир-йоронт* от Австралия, при който право да притежава каменна брадва има само старейшината [Sharp, L. 1952, цит по Haviland, W. A. 1978, p. 21–22].

Макар направеното оръдие на труда да се приема за лична собственост на неговия създател, то се ползва и от други членове на групата. Причина за това е съществуващата сред тези общества обичайна практика за споделяне. Когато африканският бушмен *!кунг* от пустинята Калахари направи хубав и здрав нож, той не се задържа дълго време у него, а скоро започва да обикаля от ръка на ръка сред другите членове. В случая освен практиката за споделяне решаваща роля играе митологичната представа за завистта като демонична сила, която влиза в телата на хората и може да навреди на този, комуто се завижда [Thomas, E. M. 1959, p. 22, цит. по Ember, C., Ember, M. 1973, p. 276].

В едно общество техническата осигуреност може да е на необходимото за потребностите му ниво и въпреки това количеството храна да не достига. Поради тази особеност стопанският антрополог трябва внимателно да следи за начините на практическа употреба на наличните оръдия на труда. Пример е поведението на племето *хадза* от Танзания, Източна Африка. Там мъжете ловуват с лък и стрели, като конструкционното и техническото ниво на стрелите е добро, защото притежават метални върхове, с които лесно се убиват животни. Въпреки това ловците хадза рядко или почти никога не използват тези стрели за лов, защото за тях те представляват голяма ценност. През сухия сезон на годината, когато мъжете стоят предимно в селището, те през цялото време играят хазарт. При тях основно средство за разплащане са именно металните върхове на стрелите. За ден игра един връх може стотици пъти да смени собственика си. В резултат на това масово практикуваният лов със стрели с обикновени костени или други върхове не е така успешен, поради което набавяната храна е недостатъчна [Woodburn, J. 1968, p. 53–54].

Създаване и ползване на оръдия на труда при градинари

Техническата, технологичната и организационната осигуреност при обществата на градинарите не е много по-висока от тази при ловците и събирачите на храни. Основните ползвани оръдия на труда са земекопен кол, кремъчен нож и рогова или костена мотика. Технически погледнато те са обикновени по конструкцията и всеки член на общността може сам да ги направи, като става техен

собственик. Независимо от това според обичайната практика той е задължен да ги споделя с други хора и, на първо място, със своите родственици.

При общността *трак*, живееща на атол в централната част на Тихия океан, има традиция всеки, който направи кану, да придобива право сам да го ползва. Ако негов близък родственик се нуждае от кануто, което в момента не се ползва, той свободно може да го вземе, без да иска разрешение за това. Обаче при случай че е далечен роднина или човек от друга родствена група, той задължително трябва да поиска разрешение за ползване на съоръжението или някакво оръдие на труда. По силата на обичайното право собственикът не може да откаже. Ако все пак стори това, тогава рискува да бъде презиран от цялата общност и най-лошото, ако в бъдеще му потрябва чуждо оръдие, то със сигурност ще му бъде отказано [Ember, C. R., Ember, M. 1973, p. 277].

Освен подобни практики за задължително споделяне се срещат и някои други при градинарските общности. Например, ако родственик помага за прибиране на реколтата, която е предназначена за продан, то помагачът има право да ползва закупения с парите инструмент или техника, както и неговия собственик. Освен това придобитите оръдия на труда не могат да бъдат давани под наем или продавани без негово съгласие, защото според правната норма на тези общества той се явява техен съсобственик [Haviland, W. A. 1978, p. 270].

Набавяне и ползване на оръдия на труда при подвижни пастири и екстензивни земеделци

Поради характера на практикувана стопанска дейност и подвижния начин на живот пастирите също са ограничени откъм количеството на използвани оръдия на труда. Като брой те са малко повече от тези при ловците и събирачите на храни, защото за техния пренос пастирите ползват своите животни, върху които товарят освен оръдията също посуда, облекло, палатки и други предмети. От своя страна, отглежданите животни не само че осигуряват храна на пастирите, но добиваните от тях продукти се заменят или продават за създадени от занаятчии и земеделци. Например подвижните пастири *кюрди* от Западен Иран, а също така *гуджар* от Северен Пакистан, независимо че отглеждат стада от много животни си набавят немалка част от ползваната през годината храна, от уседналите земеделци. Чрез замяна или продажба на животински продукти също така си осигуряват част от необходимите посуда, покъщнина и оръдия на труда [Barth, F. 1960, p. 345].

Оръдията на труда, които ползват земеделските общности, са много повече на брой. Това се дължи на факта, че с голяма част от тях се извършват различни специализирани трудови дейности. Някои имат сложна конструкция. Най-често са направени от дърво и метал, което предполага, че отделни техни части са създадени от занаятчии и са придобити чрез размяна срещу продукти или са закупени. Колкото по-сложно и трудно за направа е земеделското оръдие, толкова по-висока е неговата цена. За да си набави необходимите инструменти и техника, всеки стопанин е принуден да работи повече, за да увеличи количеството на добивана продукция. Част от нея той разменя или продава на пазара, за да си набави средства за закупуване на необходимото.

За разлика от ловците, събирачите на храни, пастирите и градинарите при екстензивните земеделци основният производствен източник – земята, най-често е родова, семейна или лична собственост. Трудовата дейност по нейната обработка не се осъществява колективно от цялата общност, а се извършва основно от членове на рода, семейството. Поради тази причина земеделският инвентар – инструменти, съоръжения, техника – също е родова, семейна или лична собственост [Haviland, W. A. 1978, p. 270]. Частната собственост върху средствата за производство и възможността земеделецът да добива повече продукция, отколкото му е необходимо за изхранване на неговата общност, позволяват той да заделя част от добитото за задоволяване на някои социални потребности, които не са пряко свързани със стопанската му дейност.

При земеделските общества капиталът под формата на производствени източници и мощности невинаги е само частна собственост, особено що се отнася до техниката. С нейното конструкционно и техническо усложняване, в резултат на което тя се оскъпява, за значителна част от индивидуалните стопани тя става недостъпна. Закупуването на скъпа метална мотика от градинарите ги принуждава да отглеждат и добиват по-големи количества зеленчуци за размяна или продажба, като за целта се налага да ползват труда и на свои роднини. Така придобитият инструмент се смята за съсобственост между производителя и неговия роднина и нито един от двамата няма право да го продава без съгласието на другия [Ember, C., Ember, M. 1973, p. 277–278].

При интензивните земеделци, които прилагат наторяване, сезонна смяна на отглежданите култури и цялостно използване на притежаваната земя, закупуването на скъпа селскостопанска машина е по-сложен процес с различни последствия. Ако на човек не му достигат средства, той може да се обедини с друг, който разполага с необходимата сума, и така да се закупи например трактор. В случай че двамата са предоставили равни суми, то те стават съсобственици без някой да има повече права над машината. Обаче, ако единият е осигурил значително по-голяма сума, тогава той се приема за основен собственик на машината и се разпорежда с нея, макар другият да е също съсобственик.

При набавяне на скъпа техника интензивният земеделски стопанин от индустриалните общества има и друга възможност, като например да вземе пари на заем. В този случай връщането на парите, което обикновено е придружено и с плащане на лихви, принуждава земеделеца да промени своята организация на работа, за да произведе излишък от продукция. С нейната продажба си осигурява пари за изплащане на заема. А това предполага, че трябва да включи повече членове на семейството си в земеделската дейност или да наеме работници, като евентуално увеличи и количеството на обработваните площи. Друга възможност за изплащане на заема е да отдаде закупената машина под наем срещу пари или част от добиваната с нея реколта. А може сам да работи с нея срещу заплащане, след като приключи дейностите в своите площи. По този начин ще си осигури допълнителни средства, с които да погасява заема [Ember, C., Ember, M. 1973, p. 278].

Ако желаната техника или машина за закупуване надскача финансовите възможности на отделния земеделец, тогава той може да се сдружи с други хора, които не е задължително да бъдат негови роднини, и така да образуват кооперация. По

този начин колективно могат да закупят повече или скъпи машини, чиито собственици стават като съкооператори. Обаче тяхната замяна или продажба може да стане само след общо одобрение [Ember, C. R., Ember, M. 1973, p. 278]. От своя страна, членовете на подобна земеделска кооперация най-често обработват колективно земята си, след което пропорционално разделят добитата земеделска продукция или спечелените пари, според количеството притежавана от всеки собственик земя.

Някои производствени и технически съоръжения са прекалено скъпи дори за обединени в кооперация земеделци, като например построяване на пътища, мостове, язовири, напоителни системи и пр. При този случай в индустриалните държави общините или правителствата поемат задължението да заделят средства от събраните в бюджета данъци, такси и други постъпления. С част от тези суми се подпомагат отделни общности при изграждане на необходимите за стопанската им дейност скъпи съоръжения. Независимо че тези съоръжения са създадени в полза на земеделските производители, те стават публична или държавна собственост, като се употребяват при спазване на определени правила. За тяхното ползване и поддържане отделният земеделски стопанин, както и кооперациите, заплаща определени суми [Ember, C. R., Ember, M. 1973, p. 278].

Конструкционна сложност и практическо ползване на оръдията на труда

Към темата за техническата, технологичната и организационната осигуреност на обществата трябва да се разгледа и въпросът за конструкционната сложност и практическото използване оръдията на труда. От изнесеното се вижда, че ловците, събирачите на храни, градинарите, пастирите и част от екстензивните земеделци ползват в своето ежедневие обикновени по конструкция и направа оръдия. Особеното е, че те не са създадени за извършване на определен трудов процес, а могат да се използват в широк спектър от дейности. Тези технически възможности предполагат съществуване на съответно голям набор от специални умения за тяхното ползване, притежавани от всеки член на общността. За пример може да се вземе обикновеният нож за рязане. С него можем да нарежем хляб, някаква храна или да извършим друго елементарно действие, свързано с рязане. Докато човекът от прединдустриалното общество може да извърши много различни дейности и специализирани операции, като например да убие и одере животно, да подреже косата си, да се обръсне, да изреже ноктите си, да направи духов инструмент, верига от дърво или кану. Всичко това зависи от познанието, умението и техническата находчивост на този, който ползва ножа.

При прединдустриалните общества обикновено всяка трудова дейност се изпълнява от един човек от начало до край. В този случай най-често се употребяват само едно-две оръдия на труда. Не съществува идеята и не се практикува разделяне на работата на отделно изпълнявани процеси и тяхното разпределяне между различни изпълнители, както е в съвременните индустриални страни. Осъществяването на работата по този начин става благодарение използването на оръдия на труда, които, макар несъвършени и неспециализирани, притежават големи практически възможности за употреба. Обстоятелство, благоприятстващо стопанската дейност, е масовото познание и умението за тяхното използване от страна на всеки член на прединдустриалните общества [Haviland, W. A. 1982, p. 480].

Важно за разбиране ролята на осигуреността е фактът, че с натрупване на техническо познание оръдията на труда стават конструкционно по-сложни и по-съвършени. Едновременно с това се осъществява тяхната практическа специализация, което позволява извършване само на ограничен брой високотехнологични производствени операции. Пример е употребата на съвременния компютър, с който не бихме могли да забием гвоздей в стената, докато с чук може да сторим това, дори да предадем съобщение, т.е. да осъществим пренос на информация, което е една от основните дейности на този високотехнологичен уред. Вярно е и друго, че новата техника създава възможности за осъществяване на такива трудови и производствени операции и дейности, каквито преди никога не са съществували в живота на човека.

Индивидуално и колективно познание за ползване оръдията на труда

Съвременният човек предполага, че употребата на обикновените, несложни по конструкция и неспециализирани оръдия на труда на хората от преиндустриалните общества не изисква никакви особени познания и умения. Това не отговаря на истината. Технически погледнато, част от тези оръдия притежават възможности за изпълняване на широк спектър от трудови процеси. Ако даденостите им бъдат съчетани с високотехнологично познание за тяхното ползване, то при употребата им човек може да осъществи и някои сложни производствени дейности, каквито в съвременното се изпълняват със специализирани инструменти, техника и машини. В случай че не се вземе под внимание съществуващата връзка между оръдието на труда и актуалното познание за неговата широкопрофилна употреба, то трудно може да се намери логично обяснение на много загадъчни факти от миналото на човечеството. Например как *маите* от Средна Америка са успели да създадат правоъгълни каменни блокове, тежащи по няколко тона, с идеално прави ръбове и невероятно гладка повърхност само с обикновена каменна брадва. При това, без да познават и използват твърди метали като желязото, нито да разполагат със сложни режещи машини, с които се обработва твърда скала. По същия начин неясно ще остане изграждането на такива колосални съоръжения като пирамидите в Египет и други мащабни постройки по света. Ще продължава да бъде загадка как древните египтяни са създавали огромни каменни обелиски, често с височина от 20–30 метра, само при употребата на огън, вода и каменна брадва, според твърденията на археолози. Всичко това може да намери своето логично обяснение, ако се търси отговор на въпроса какво е било нивото на техническо, технологично и организационно познание и уменията, притежавани и прилагани от древните народи в епохата, когато са живели.

Този проблем налага стопанската антропология винаги да търси сведения за нивото на общото техническо, технологично и организационно познание на всяко общество, както и за тяхното практическо прилагане при осъществяване на трудова дейност на ниво отделен индивид и колектив. Най-често при преиндустриалните общества, където са познати ограничен брой обикновени по конструкция сечива и инструменти, за да бъде осъществен широк спектър от трудови дейности, е необходимо човек да притежава специализирано познание и умение за тяхното всестранно използване. Това е една от силните страни на този културен модел,

осигуряващ оцеляването на отделния индивид независимо от ниското техническо ниво и слабата производителност на съответното общество. Обучаването на всеки член в пълноценно ползване на оръдията на труда създава високо общо познание. По този начин специализираната технология и практическото умение не остават на индивидуално ниво, а се превръщат в масово притежание, като продължително време се съхраняват в колективната памет и се предават на следващите поколения. Само знанието за някои особени дейности като общуване с божествени сили, правене на магия, лечение и пр. съществуват като индивидуални и се предават вътре в групата, семейството или на избрано лице. Една от причините за това е, че представляват обект на собственост, чието споделяне с останалите членове на общността не е задължително.

Когато в културния модел на едно общество настъпят промени, съпътствани от смущения или прекъсване в механизма по предаване на традицията, тогава колективното, а впоследствие и индивидуалното, технологично и организационно познание постепенно избледняват и изчезват. Макар сечивата и инструментите да продължават да съществуват, познанието за тяхната специализирана употреба отмира и не достига до съвременното. Това е причината, поради която масово съвременният австралиец не може да употребява бумеранга така умело, както го е правил ловецът абориген. Така се появяват техническите и технологичните загадки на миналото.

Разглежданият проблем има и друга страна. Колкото технически по-съвършен и конструкционно по-сложен е даден инструмент, съоръжение или техника, толкова по-задълбочени технически и професионални познания и умения се изискват от човека при неговата употреба. В индустриалните общества, където голяма част от трудовата дейност е разделена на отделни малки процеси, всеки изпълнител има специализирано познание и умение главно в обхвата на „своя“ процес, но не и върху целия производствен цикъл. Изобщо не може да става дума за притежание на познание и умение по всички производствени процеси и дейности, осъществявани в съответното общество [Haviland, W. A. 1982, p. 481]. Независимо че съвременният човек работи с високотехнологични специализирани инструменти, техника, машини, то неговите познание и умение невинаги са на необходимото високо ниво. Поради тази причина той не е в състояние да използва целия спектър от техническите им възможности. Пример в това отношение е ниският процент от хора, които при употребата на високата технология – мобилен телефон, могат да направят обикновен банков паричен превод.

В съвременните индустриални общества връзката оръдие на труда–ниво на технологично познание има своята особеност. В тях само отделни индивиди, групи или прослойки от населението целенасочено се обучават в специализирано познание и усвояване на умения, за да станат специалисти. С други думи високото техническо, технологично и организационно познание за инструмента, машината, техниката, процесите от производствения цикъл и тяхната организация са притежание или привилегия само на ограничен кръг от хора, а не на всички членове на обществото. Това познание и умение вече не се предава чрез механизма на традицията на всички, а преминава подборно от човек към друг. Освен това отделният индивид вече невинаги е склонен да споделя с други членове на общността свое-

то придобито познание и умение, а най-често го остойностява чрез прилагане на практика или го продава, като обучава на него други хора.

Ако в предииндустриалните общества масовото познание и умение, свързани с техническата, технологичната и организационната осигуреност, са тяхна силна страна, защото са жизненоважна предпоставка за оцеляване на всички, то в индустриалните същите са основно капитал и стока, чрез която всеки индивид се опитва да спечели, получи облаги или придобие някакво социално предимство за сметка на другите.

Установяването на точните измерения на техническата, технологичната и организационната осигуреност позволяват на изследвателя да изясни някои характерни черти в стопанския модел. От своя страна, това дава възможност за разкриване на причините за съществуващите особености в политическата, социалната и културната сфера на съответното общество, които ние най-често възприемаме през „странното“ поведение на неговите представители.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации

Баликси, А. 1997 – Асен Баликси. Ескимосите нетсилък: процеси на адаптация. – В: Културна екология. Съст. Т. Бонева, София: Лотос-Траян Колев, 1997, 255–259. [Asen Baliksi. Eskimosite netsilik: protsesi na adaptatsia. – V: Kulturna ekologia. Sast. T. Boneva, Sofia: Lotos-Trayan Kolev, 1997, 255–259.]

Мос, М. 1997 – Марсел Мос. Върху сезонните миграции на ескимоските общества. – В: Културна екология. Съст. Т. Бонева, София: Лотос-Траян Колев, 1997, 244–254. [Marsel Mos. Varhu sezonnite migratsii na eskimoskite obshtestva. – V: Kulturna ekologia. Sast. T. Boneva, Sofia: Lotos-Trayan Kolev, 1997, 244–254.]

Barth, F. 1960 – Fredrik Barth. Nomadism in the Mountain and Plateau Areas of South West Asia. – In: The Problems of the Arid Zone. Paris: UNESCO, 1960.

Ember, C. R., Ember, M. 1973 – Carol R. Ember, Melvin Lawrence Ember. Anthropology. New York: Appleton-Century-Crofts, 1973.

Haviland, W. A. 1978 – William A. Haviland. Cultural Anthropology. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1978.

Lévi-Strauss, C. 1966 – Claude Lévi-Strauss. The Savage Mind. Chicago: Univ. Press of Chicago, 1966.

Service, E. R. 1979 – Elman Rogers Service. The Hunters. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1979.

Sharp, L. 1952 – Lauriston Sharp. Steel Axes for Stone Age Australians. – In: E. H. Spicer (ed.) Human Problems in Technological Change. New York: Russell Sage, 1952.

Thomas, E. M. 1959 – Elizabeth Marshall Thomas. The Harmless People. New York: Alfred A. Knopf, 1959.

Woodburn, J. 1968 – James Woodburn. An Introduction to Hadza Ecology. – In: R. B. Lee and I. DeVore (eds.) Man the Hunter. Chicago: Aldine, 1968, 49–55.